

A VALLÁS TUDOMÁNYOS KUTATÁSA.

Elég, ha a keresztény vallás keretein belül maradunk s e keretek között mutatjuk ki azt a lassu és bonyolult folyamatot, mely különböző tényezők egymásra hatása következtében lassú haladással azt eredményezte, hogy a vallást az értelem eszközein keresztül lehetett biztosítani a hívő ember számára. A keresztény világban különösen a reformáció előtt csak igaz és hamis vallás létezett. Igaz vallás létezett. Igaz vallás természetesen a keresztény vallás, hamis pedig mindaz, ami nem keresztény. A reformáció, mely a keresztény valláson belül az első öntudatos megnyilvánulása volt a szabad tudományos szellemnek, a keresztényeket egy különös helyzetbe hozta. Az igaz vallás, mint keresztény vallás már többé nem volt egy egész. A hatalomban erősebb (róm. kath.) igyekezett ugyan megtartani magának a jelzõt, de a protestánsok nem voltak hajlandók maguknak a „hamis“ jelzõt megtartani. A két tábor között a különbség

most az volt, hogy amíg a katolikus világ a pápai tekintélyre hivatkozott, addig a protestánsok a Bibliát ismerték el tekintélynek. A reformációnak ez volt a legnagyobb vívmánya; olvashatóvá tette mindenki számára, azok is bele-nézhettek és olvashatták, akiknek előbb csak térdelni lehetett a könyv előtt. Ha valaki jó protestáns akart lenni, annak a Bibliát kellett ismernie, mely az Isten kinyilatkoztatása. Azonban azok, kik erre mohón neki estek a Bibliának, lassan arra a meggyőződésre jutottak, hogy abban sok minden olyan dolog fordul elő, amit nem igen lehet isteni eredetűnek és származásúnak tekinteni. A lelkiismeretes kutatók sok ellentmondást, következetlenséget találtak az isteninek hitt oldalokon. Észrevették, hogy a Jézusról való tudósítások négy különböző formában vannak előadva, melyeknek előadási módjuk nem azonos, tárgyuk néhány esetben ellentmond. Vizsgálódásoknak eredményeképpen egy néhányan kétségbe vonták azt, hogy a Biblia Isten által diktált könyv volna. Ezek a merész vállalkozók éppen úgy, mint azok, kik kívülről mutattak reá a Biblia egyes állításainak tudománytalanságára (Kepler, Giordanobrunó, Galileó) elvették méltó büntetéseiket. Az a keresztény szellem és lelkiület, mely megvetéssel nézett

egykor a könyörtelen római uralkodóra, kinek ünnepi gyönyör volt keresztény vért látni a cirkus porondján, az a keresztény szellem most ítélkezett mások felett, sokakat embertelen kínzásokkal pusztított el a vallás szent nevében. Ezek, sajnos, mind a történelem tényei, ezeket meghamisítani nem tudja senki, talán nem is akarja. Mindezek ellenére a szabad kutatás és keresés tovább ment, tovább ment annak ellenére, hogy az Egyház tovább is végső tekintélyének nyilvánította magát minden kérdésben. Egy dologról biztosan tudták már, hogy a Biblia nem ad tökéletes képet; a világ teremtéséről s ez az egy dolog elég volt ahhoz, hogy a lázas kutatás tovább folyjon. Azonban még egy másik fontos tényezőt meg kell említenünk, mely a vallás tisztázódását elősegítette. A felfedezés korára gondolunk, ez a felfedezés nem csak fizikai felfedezéseket jelentett, hanem földrajziakat is. Ezeket a földrajzi felfedezéseket a hajózás fellendüléseknek köszönhetjük. Ebben a korban fedezték fel Afrikát, dél és délkelet Ázsiát, Amerikát, Ausztráliát. A felfedezések után megindult nagyarányu kereskedelem ezeket a soha nem látott, soha el nem képzelt népeket közelebb közelebb hozták az Európaiakhoz. Az ezekkel a népekkel való érintkezés az odamenők gondo-

latvilágát megváltoztatta, kibővítte. Az új földeken kíváncsian bámulták azt a sok, különböző vallásos szertartást, melyeket ezek a nem ismert keresztényvilágról soha nem is álmodó népek gyakoroltak. Úgy vették észre, hogy ezeknek az idegen embereknek a vallásuk sokat jelent, legalább is annyit, mint az ők számukra a keresztény vallások valamelyike.

„Egy bizonyos idő volt szükséges ahhoz, hogy az új felfedezések által napvilágra jött vallásokat valóban megértsék, hogy gazdag mondanivalójukat összegyűjtsék.“¹⁾

Az új adatok összegyűjtése, tanulmányozása egy későbbi korra maradt, mely több tudással, gondosabb körütekintéssel többet látott és kevesebb előítéllettel látta azt, amit látott. Ez a későbbi kor nem a XVIII. század volt. Ez a század tisztán az ész segítségével akarta megmagyarázni a vallás tüneményét s tekintet nélkül minden természeti és történelmi adatra, merész okoskodásokba bocsátkozott.

Egy olyan áramlat, mely az emberiség történelmét, mint egy gyermekálmot csak könnyedén lemosolyogja s mely őszinte, bár sokszor vak vallási törekvéseket bolondságoknak nevez,

¹⁾ Schmidt: „A vallás eredete és fejlődése“ (1931) 29 l.

nem számíthat arra, hogy kutatásainak eredményét a tudomány szempontjából megbízhatóknak tekintsük. Ez a vállalkozás éppen olyan kicsinyes és mereven dogmatikus volt, mint az előbbi kettő. A míg a katolikus egyház a Pápát, a reformáció ortodox irányzata pedig a Bibliát, addig a tizennyolcadik század racionálistái az emberi „észt“ ültették a tekintély királyi székében. Mind a három felfogás feleslegesen és szerencsétlenül túloz.

Ahoz, hogy a vallás tüneményét megérteni lehessen, szükség volt mindenekelőtt arra, hogy a történelmet, az emberiség történelmét, mint tényt elfogadják. A század vége felé, vagy inkább a XIX. század eleje felé, Hegel történelem filozófiájának segítségével felfedez a történelemben egy felfelé haladó folyamatot, egy evolútiót s az egyes történelmi tényeket eszerint magyarázza. Azonban a történelem nem filozófia s Hegelnek nem voltak tudományosan megalapozott tények a keze alatt, amikor filozófiáját szerkesztette; azok a különböző tudományágak, melyeket megelőzőleg vázoltunk, csak a XIX. század 30-as évei után kezdtek igazán tudományos módszerrel dolgozni. Így csak ezeknek lassu fejlődése után lehetett arra számítani, hogy a vallás primitív népeknél kezdődő történelmét,

lényegének megértéséhez szükséges folyamatot megismerhessük. A vallások történetének célja számot adni a vallások eredetéről fejlődéséről, jellegzetes tulajdonságaikról, a legalacsonyabb vad törzsektől a legműveltebb nemzetekig. A vallás történetének különböző tudományok adata segítségével összeállított képe talajt biztosított egy egészen új tudomány megszületésére. Ez a tudomány az *Összehasonlító vallástudomány* volt. Ha a vallások története a vallás szellemiségének különböző formáit tanulmányozza, akkor az „összehasonlító vallástudomány a különböző formákat egymás mellé téve keresi a hasonlóságot és a különbségeket, melyek a történelmi megjelenéseket jellemzik.“¹⁾ E tudomány a XIX. század második felében kezdett életre kapni, különösen Max Müllernek odaadó munkássága folytán, mely munkásságnak legdicsőbb eredménye a „Kelet Szent Könyvei“-nek lefordítása volt. Dr. E. Carpenter, az oxfordi Manchester College volt igazgatója e tudomány másik nagy prófétája, kinek két könyvét Dr. Kiss Elek theologiai tanár magyarra fordította. E tudomány, felhasználva a lélektan segítségét, rámutatott egy nagyon fontos tényre, mely szerint a vallás bár minden egyénben különböző meg-

¹⁾ Jordán: összehasonlító vallástudomány 12 l.

jelenésben található, az lényegében mindenkiben egy és ugyanaz. A „vallás” a csira, melyből a különböző felekezetek, történelmi alakulatok ki-nőttek. E tagadhatatlan értékes meglátás világá-nál az emberiség minden vallása viszonyban van egymással. „A világ vallásai szorosán egy-másba vannak kapcsolva és azok ugyanannak a szellemnek különböző úton való megjelenései.”¹⁾ Sokan az orthodox keresztények közül e tudo-mány hajnalán nagyon zugolódtak a gondolat ellen, hogy a keresztény vallást a pogánnyal merik összehasonlítani. Azok, akik e zugolódás-tól eltekintve tanulmányozták a vallást, rájöttek arra, hogy mi az, amit a zugolódók féltének. Rájöttek arra és felfedezték azt, hogy a vallá-sok, mint felekezetek, mint intézmények nagyon sok „emberi elemet” tartalmaznak. És ez a tör-ténelem különböző pontjaiban belekerült „em-beri elem” a vallást inkább a sir felé viszi, mint az ég felé. Az ember mindig szerette a földi dolgokat s jó ha a tudomány világánál meglát-juk a vallásban a „földit”, a veszendőt. Ha ez a sir felé viszi a vallást, jó, ha időnként meg-tisztítják attól. Sok vallás elvérzett már azért, mert ezt a belső tisztogatást elmulasztotta. „A halott vallások száma nagyobb mint az élő val-

¹⁾ Menzies: „A vallások története 4 l.

lásoké és azok nem azért pusztultak el, mert külső erők megölték őket, hanem mert önma-gukban a múlandóság magvát rejtegették. Ahoz, hogy egy vallás életképes lehessen, szüksége van arra, hogy az egész emberi természetnek megfeleljen és hogy szükségét szolgálja azoknak az egymásután következő nemzedékeknek, me-lyek változó körülmények között, más környe-zetben más szellemi táplálékot várnak. Egy val-lásnak nem szabad félnie egy jóindulatú kriti-kától, ami szélesebb látókörű emberi értelem-től jön. Ami igaz egy vallásban, ami örök benne, azt semmi el nem pusztíthatja. A kereszténysé-get — értem a Jézus vallását — nem szabad féltenuünk a másokkal való összehasonlítástól. „Meg vagyok győződve, hogy a kereszténységnek más vallásokkal való összehasonlítása nem je-lent veszteséget számára, sőt minél mélyebb és komolyabb az összehasonlítás, annál világosab-ban látszik elsőbbsége.”¹⁾ De amikor ilyen és ehhez hasonló tekintélyes kijelentéseket olva-sunk, vagy hallunk, próbáljuk nem elfelejteni, hogy már a kereszténység első századában voltak „versengések, irigységek, indulatoskodások, rá-galmazások, fondorkodások.”²⁾ És nefelejtjük el

¹⁾ Dr. S. H. Kellog: „Ázsia világhossága és a világ 12—13 l.

²⁾ II. Kor. 12²⁶

a későbbi korokat sem, az Inkvizíciót; leirhatatlan gyilkosságokat, melyeket büszke keresztények, palástos papok terveztek és irányítottak. Kénytelenek vagyunk igazat adni e kor egyik legnagyobb gondolkodójának, hogy a „vallás nem feltétlen jó dolog, nagyon rossz dolog is lehet.”¹⁾ Nem lesz eredménytelen a vallás általános megértése szempontjából idézni egy néhány sort, melyek az összehasonlító vallástudomány munkájának eredményeit világos, egyszerű és szemléltető formában tárják elő: „képzeljük el, hogy egy magas dombtetőn, honnan a környező vidék belátható, egy hatalmas fogház van elhelyezve. A fogház mindenik cellájának ablakából kinézhet a fogoly a világba s magának véleményt és ítéletet alkothat arról. Egyetlen ablak sem adja ugyanazt a kilátást. Egy néhány közülük nagy, a másik része kicsiny. Egyrésze csak az égre néz, a többi kizárólag a földre van irányozva. Néhány közülük homályos üvegü, néhány pedig sötétebb színekkel van festve. Egyik sem ad egy napsugaras tiszta képet a külvilágról és a maguk alakbeli és természetbeli különbségüknél fogva mindenik csak egy részleges képet ad a fogolynak arról a világról, melynek egyik part-

¹⁾ Whitehead: „A vallás előállása.” (Religion in the making 1926) 7 l.

ján a fogház el van helyezve. Csak amikor a fogoly kiszabadul, csak akkor képes egy valódi képet alkotni az őt környező világról s megludni azt, hogy cellája ablaka mennyire engedte őt az igazságot szemlélni¹⁾. Mindenkinek, aki a vallást szabadon, igazságszomjjal, előítélet nélkül akarja tanulmányozni, annak valóban ki kell jönni a napsugaras vidék szabad levegőjére s részleges szempontok helyett próbáljunk körülnézni, s meglátni azt, amit eddig nem láttunk.

Az összehasonlító vallástudomány csak összehasonlít, de elvi döntést nem hoz. E tudomány eredményeinek olvasása közben úgy vagyunk, mint aki keresztutakhoz érkezik. Annyira kimutatja, előnkbe tárja a különböző vallások előnyeit s annyira könyörtelenül rámutatott mindenik hibájára, hogy egészen tanácstalanul állunk, hogy vajjon Buddhisták, Mohamedánok vagy Keresztények legyünk-e?

Azonban ne is innen várjuk ezt a tanácsot. Erre felvilágosítást az összehasonlító tudomány nem adhat. Nem adhat a lélektan sem.

A filozófia, vagy helyesebben a *vallásfilozófia* van hivatva eligazítani minket ebben a kérdésben. Az eddig említett, vagy megjelölt

¹⁾ Robinson: „A vallások története. Előszőr.

tudomány ágak egy-egy bizonyos tüneményt, jellegzetességet, hasonlóságot stb. tanulmányoznak. Tehát az egész tapasztalatból elvonnak egy kicsiny részt s azt vizsgálják. A filozófia pedig, miután az egyes tudományok elvégezték a maguk dolgait, a darabok helyett az „egészest” veszi vizsgálat alá¹⁾. Célja az egész tapasztalatot megérteni és nem a darabokkal foglalkozni. Immár nem leírásokra és adatokra kíváncsi, hanem a dolgok általános értéke érdekli. A dolgokat minden vonatkozásaikkal és viszonyaikkal együtt akarja látni, azért, hogy mindennek értelmét keresse.

„A vallásfilozófiának — mondhatni — feltevése, hogy egy bizonyos haladás észrevehető a vallás, illetőleg az emberiség történetében”²⁾, Tisztában van ugyan azzal, hogy ez a haladás nem egy folytatólagos, akadályok nélküli felfelé való törekvés; ebben a szellemi fejlődésben vannak megállások, visszaesések, vak tétovázások, de egy általános fejlődés tagadhatatlan. Azonban, ha a filozófiának meggyőződése az, hogy egy fejlődés észlelhető, akkor a filozófiának kell, hogy legyen valamilyen egységes értékmérője, melynek megfelelően némely val-

¹⁾ G. Nats. Cunningham: „A filozófia problémái” 76 l.

²⁾ Pringle Patlison: „A vallás filozófiája” (1930) 6 l.

lások megnyilatkozást „alacsony”, némely pedig „emelkedett” színvonalúnak nevez. Azt mondhatná tehát valaki, hogy ha a filozófia ilyen értékelést csinál, akkor végeredményben oda lju-kadunk ki, ahonnan elindultunk. Vagyis ilyen értékelés csak egy kevéssel lesz jobb a hagyományos keresztény magatartásnál, mely szerint igaz és hamis vallások vannak csak. A különböző hitelveket vallók, mindig a maguk vallását fogják a legmagassabb színvonalúnak, a legjobbnak tartani és a fejlődést a maguk szempontjából magyarázni. Az ilyen magatartásnak az eredménye pedig az lenne, hogy kapnának Mohamedán, Buddhista Keresztény (kath. ref. luth. unit.) vallásfilozófiákat, melyekben az egyéni előítéletek elkerülhetetlenek lennének. Azonban a vallás primitív formái, vad népek hite és vallásos ceremóniájuk áttatában minden vallás kritikusi előtt alacsonyabb fokúnak van elismerve s mindenik elfogad egy bizonyos értelmi és erkölcsi fejlődést. Ahogy az emberiség tudása nő, ismerete gyarapszik, ahogy a természetben mindinkább otthon érzi magát, ahogy társadalmi élete bonyolultabbá válik, ahogy az egyes elszigetelt törzsek egymással találkoznak és egybeolvadnak, a vallásos fogalmak bővülnek, az emberi hitek és az ezzel kapcsolatos ceremóniák vál-

loznak. Az ember Istenei a művelődéssel arányosan istenibbek lesznek s ha a művelődést, az emberi előhaladást, melyet a világ céljának tekintünk, valamennyire értékeljük, akkor nem szabad feladnunk értékítélkezéseinket. Ha az emberiség már nem tud jó és rossz között, alacsony és magas, szép és rút, hasznos és haszontalan, építő és romboló között különbséget tenni, akkor a művelődés könnyörtelenül sirba hull. Ha a józan ész, mint minden tudás egyetlen forrását figyelmen kívül hagyjuk, vagy éppen száműzzük, gyakorlati életünk bábeli torony építés volna.

Azonban a filozofiának, mint az önzetlen, mindeneket tekintelbevevő emberi gondolkodásnak nem csak az a feladata, hogy az összegyűjtött vallási vonatkozású adatokból megállapítsa, hogy melyik a primitívebb, s melyik a fejlettebb vallás. Ez munkálkodásának csak első szakasza. Nem is csak vallási vonatkozású tárgyakat vizsgál, hiszen a tapasztalat egészének értékét, valóságát és végső okait kutatja s így az egész világnak értelmet kíván adni. Feladata, hogy fákon, hegyeken, állatokon, embereken, sorsokon csillagokon, egeken, vallásos sajongásokon tұлnézzen s mindeneknek átfogó egyetemes értelmet keressen. Az emberiség törté-

netében a kérdés újból és újból felvetődött, hogy vajjon van e ilyen egyetemes, mindeneknek célt és értelmet adó oka és lelke a világnak? Van-e emberi ésszel felfogható alapja annak, hogy az ember vágyaira és ösztönös érzéseire hallgatva egy teremő, segítő, jó istenséghez imádkozik s annak valóságos létezését tulajdonit? Vagy csak a küzdelmes élet nehéz óráinak, szomorú csalódásainak költött álmái ezek a vágyódások, valóban semmi sincs mi az élet s világegyetem irtózatos titkainak értelmet adjon? — Amikor a filozofia ezekre a végső és legfontosabb kérdésekre kíván felelni az egész emberi tapasztalatot tekintetbe veszi, élet-filozofiát csinál.